

Лідія Пироженко

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В КІНЦІ 50-х рр. ХХ ст.

Вивчення досвіду минулого неможливе без аналізу вітчизняної педагогічної періодики, у якій відображаються політичні й ідеологічні установки, соціально-економічні реалії і напрямки економічного розвитку суспільства, домінуючі педагогічні ідеї та проблеми шкільної практики у досліджуваній період, прослідковуються пріоритети державної політики в галузі освіти. Педагогічна преса є своєрідним літописом історії вітчизняної школи, відображенням особливостей розвитку педагогічних ідей. Аналіз публікацій за певний період дає змогу прослідкувати динаміку освітніх процесів, їх спрямованість, роль педагогічної теорії та пріоритетні напрямки педагогічних досліджень.

У статті ми спробуємо, спираючись на матеріали вітчизняної педагогічної преси (зокрема журналу «Радянська школа»), проаналізувати особливості реформування змісту освіти у кінці 50-х рр. ХХ ст. та проблеми, які виникали у зв'язку з цими змінами у практиці української загальноосвітньої школи.

Аналізуючи матеріали педагогічної преси з точки зору досліджуваної проблеми, ми виходили з того, що наявність тих чи інших навчальних дисциплін у навчальному плані, перерозподіл годин між предметами усередині навчального плану, домінування певної групи предметів – все це прояви зміни комплексу політичних, соціальних і педагогічних орієнтирів, процесів, пов'язаних з реформуванням і, відповідно, оновленням змісту загальної середньої освіти.

У середині 50-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап формування навчального плану, який визначається сучасними дидактами як політехнічний, диференційований, класно-поточний [1]. Характерними особливостями цього етапу (на відміну від попереднього, який тривав з початку 30-х до середини 50-х рр. і відзначався, перш за все, стабільністю нормативних документів в освіті) були постійні зміни у навчальних планах, коригування предметних програм, порівняно стрімкий розвиток підходів до їх побудови.

Школа, основи якої були закладені у період, коли гостро стояла проблема ліквідації неграмотності і запровадження загальної початкової освіти, перестала задовольняти зростаючі потреби суспільства у кваліфікованих працівниках, здатних використовувати контрольно-вимірювальні прилади та апарати, проводити складні технічні розрахунки й читати креслення. За словами відомого радянського економіста кінця 50-х рр. М. Струмліна, «в сучасному виробництві вирішального значення набуває... не стільки м'язова сила і мозолисті руки, скільки культурно-технічний рівень робітників і автоматичних ліній» [12, 67].

Соціальний і науково-технічний прогрес об'єктивно вимагав зміцнення зв'язку школи з життям, удосконалення підготовки молоді до праці, вибору професії, масового залучення учнів до продуктивної праці [1, 97]. У зв'язку з цим, виникла необхідність включення до навчального плану основ науково-технічних знань про промислове і сільськогосподарське виробництво, озброєння учнів уміннями і навичками володіння зі знаряддями праці. Таким чином, навчальний план і програми повинні були забезпечити необхідний взаємозв'язок, єдність загальної і політехнічної освіти [2, 53-60]. З огляду на практику входження більшої частини випускників середньої школи відразу після її закінчення в трудову діяльність, виникла потреба у введенні до навчального плану загальноосвітньої школи факультативних курсів, які давали учням певну суму спеціальних знань, умінь, навичок.

«Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти» (24 грудня 1958 р.) [5] закріпив остаточну зміну домінант при формуванні навчальних планів. Так, у 1958-59 н.р. на гуманітарні предмети (без співів і малювання) виділялось 48% загального обсягу навчального часу [1, 97]. Відбулися характерні зміни розподілу годин на користь предметів політехнічного і трудового циклу. Найбільшою мірою від цього «постраждали» російська мова і література, географія й іноземні мови. Відповідно відбулося цілком закономірне збільшення годин на фізику і хімію. Однак істотного збільшення годин на весь природно-математичний цикл усе ж не відбулося. У порівнянні з навчальними планами попереднього періоду дещо збільшився час, відведений на естетичний і фізичний розвиток учнів. З номенклатури навчальних дисциплін був вилучений предмет «Логіка», що також свідчило про перехід від парадигми «школи навчання» до парадигми «трудової школи».

До нового навчального плану вперше в історії вітчизняної школи були включені факультативні заняття на вибір, які повинні були задовольняти індивідуальні інтереси та нахили учнів [3, 142]. На них у VIII-X класах приділялося по 2 години в тиждень або 204 години на рік. Факультативні заняття рекомендовано було організувати по електротехніці, токарській і фрезерній справі, будові автомобіля, садівництву, домоводству, рукоділлю й ін.

Водночас, на рубежі 50-х – 60-х рр. у одинадцятирічній школі з виробничим навчанням вводились диференційовані навчальні плани. Поряд із планами міських і сільських шкіл існували також і спеціальні навчальні плани для десятилітньої середньої школи з виробничим навчанням. У свою чергу, для одинадцятирічних міських шкіл були два варіанти навчального плану, що розрізняються номенклатурою фахів, з яких учні проходили виробниче навчання [4, 54].

Така серйозна перебудова системи загальної середньої освіти проводилась без належного наукового обґрунтування та експериментальної перевірки. У зв'язку з цим перед педагогічною наукою постало ряд проблем. Зміни у змісті загальної середньої освіти за відсутності чіткої, задалегідь продуманої концепції його реформування не могли не викликати серйозних

труднощів і у шкільній практиці. Новим для української педагогічної преси, зокрема для журналу «Радянська школа», який давно уже не знаходився, як це було в 20-ті рр., на передових рубежах педагогічних пошуків, стало широке обговорення цих проблем із залученням не лише науковців, а й практикуючих учителів.

Аналіз публікацій журналу «Радянська школа» за 1959 р. свідчить, що більшість з них були спробою дати відповідь на питання: які предмети повинні міститися у навчальному плані; яким має бути співвідношення годин навчального плану в циклах загальної, політехнічної і професійної освіти на різних етапах навчання й у різних типах шкіл; як забезпечується змістом освіти всебічність виховання молодого людини. Щодо всебічного розвитку, то до розумового, морального, естетичного та фізичного виховання додавалось ще й трудове, яке ставало найважливішою частиною комуністичного виховання.

Гостро постало питання про те, як пов'язати загальноосвітні предмети з життям і як забезпечити наявність елементів загальноосвітніх знань у професійному і політехнічному циклах предметів, визначити учбове навантаження, тривалість навчального року, чергування праці та відпочинку. Широко обговорювався зміст навчального матеріалу, проблеми його доступності та перевантаженості програм.

Найбільш гострі дискусії розгорнулися навколо проектів навчальних планів та програм, особливо з предметів природничого та фізико-математичного циклів, які піддавалися найбільш значним змінам. Так, наприклад, перед курсом геометрії постало завдання давати випускникам восьмирічної школи завершені знання як з точки зору наукових фактів, так і з точки зору можливості застосування теорії на практиці у процесі трудової діяльності. Попередні програми курсу обмежували зміст навчання у VI-VIII класах лише геометрією на площині. Постало питання про те, як приєднати розділ про вимірювання площ, поверхонь і об'ємів деяких тіл [6, 59].

Окрім того, викладання креслення мало спиратись на геометричні знання, особливо на відомості зі стереометрії. Для вирішення цих завдань до проекту програми вводився значний обсяг елементарних понять і фактів із стереометрії, що за умови практично повного збереження попереднього змісту та кількості годин на вивчення предмету в основній школі привело до значного перевантаження курсу. Подібними були недоліки і програм з алгебри. Так, учитель О. Народицький, аналізуючи програми з математики для воосьмирічної школи, наголошує, що «програма настільки перевантажена, що свідомо засвоїти теретичний матеріал учням не під силу. Перевантаження матеріалу величезною кількістю правил, формул, теорем, означень не дає можливості учням міцно їх засвоїти і приводить до механічного запам'ятовування без достатніх логічних зв'язків... Таке навчання суперечить принципам політехнізму» [7, 41-44].

Подолати ці недоліки планувалось за рахунок урізноманітнення методів навчання. Так, у вступній частині програми з геометрії для воосьмирічної школи говорилося про необхідність посилення індуктивного

методу на початку курсу. Проте чіткі вказівки про те, що значить посилити роль цього методу, що повинен робити учитель та учень, користуючись старими підручниками, у програмі відсутні. О. Народицький наголошує, що перш ніж перейти до створення нових, відповідних запропонованим програмам підручників, потрібно спочатку обґрунтувати основні принципи та ідеї, які можуть і повинні бути реалізовані на практиці у процесі політехнізації математичної освіти у восьмирічній школі [7, 45].

Як свідчать публікації, запропоновані проекти програм страждали схематичністю і недостатньою деталізацією. Особливо це стосувалось програми з фізики, відсутність у якій чітких вказівок на те, що, як, яким способом і у якій послідовності вивчати ті чи інші питання, викликало чимало нарікань у практикуючих учителів. Однією з причин незадоволення педагогів, які звикли працювати в умовах жорсткої регламентації навчального процесу була, на наш погляд, і їх неготовність до змін. Так, були вимоги деталізації навіть таких питань, як, який саме амперметр і з яким принципом побудови має використовувати вчитель на уроці, чи має він право розповісти про різні способи вимірювання, чи лише про один тощо. Адже інакше «учитель буде діяти на свій розсуд, що призведе значною мірою до перевантаження учнів» [7, 45].

Перший проект програми з хімії був запропонований експериментальним школам ще на початку 1958-59 н.р. і викликав багато нарікань. Основним недоліком цього та й наступних проектів був слабкий зв'язок змісту з життям. Відсутнє таке питання, як наукові основи хімічного виробництва, мало часу, на думку авторів публікацій у «Рідній школі», приділялось вивченню синтетичних матеріалів, демонстраціям, лабораторним та практичним роботам. Пропонувались принципово інші шляхи удосконалення побудови курсу, авторські програми. Зокрема, Є. Мішина опублікувала свою програму, побудовану на базі атомно-молекулярного вчення [9, 79-83].

Окрім політехнізації навчальних предметів з основ наук, в усіх типах шкіл другого ступеня значне місце у навчальних планах відводилось виробничому навчанню. У кінці 50-х рр. у різних областях України були створені навчально-дослідні шкільні господарства, шкільні заводи, колгоспи, на базі яких організовувалась виробнича підготовка учнів, виникали учнівські виробничі бригади. Проте, як свідчать публікації 1959 р., широкій педагогічній громадськості було незрозуміло, як поєднувати навчання з продуктивною працею, яким має бути співвідношення між теорією та практикою у виробничому навчанні. Зокрема, що означає поєднання навчання і праці, у чому полягає внутрішній зв'язок праці й навчання, елементів навчальних предметів та продуктивної праці на виробництві? Як поєднати ці елементи, не спрощуючи їх, з яким навчальним предметом і коли поєднувати, що поєднувати і що дає це подання? Скільки часу потрібно для різних видів праці, для оволодіння навичками, їх закріплення? [10,11].

Як засвідчив досвід експериментальних шкіл, для повноцінної підготовки учнів до життя, надання їм спеціальності потрібно було відводити

у 9-11 класах на виробниче навчання не менше 12-18 годин (2-3 дні) щотижня. Це приводило до надмірного перевантаження учнів. Автори численних публікацій радять, з однієї сторони, розвантажити загальноосвітні предмети, «звільнивши їх від усього другорядного», з іншої, скаржаться на складність виробничої підготовки учнів внаслідок «недостатнього наповнення навчальних предметів» (фізики, геометрії, алгебри, хімії тощо) необхідними для цього знаннями з основ наук [14, 35-37].

Як свідчать публікації, причина перевантаження учнів була не лише у збільшенні навчальних планів та програм загальної, політехнічної і виробничої освіти. Досить часто учителі намагалися дати учням знання понад програму. Внаслідок цього зміст навчання настільки збільшився, що «учні стомлювалися від надмірної навчальної праці або засвоювали матеріал програми формально, поверхово; намагання виконати її позбавляло учителів можливості застосовувати такі методи навчання, «які б забезпечували не тільки свідоме й міцне засвоєння учнями програми, а й всебічний розвиток їх, розвиток розумових сил учня, що так важливо для робітника сучасного виробництва» [13, 7].

Робилися спроби подолати проблеми, пов'язані з перевантаженням змісту шляхом активізації методів навчання і підвищення ефективності уроку.

Новий зміст вимагав і нових методів навчання. Одним із перших до проблеми відповідності методів навчання новому змісту і меті уроку звернувся на сторінках журналу В. Сухомлинський. Педагога хвилювала надзвичайна регламентація дій учителя, переважне використання ним комбінованого типу уроку та обмеженого арсеналу методів, що призводило до зниження інтенсивності навчального процесу. «Не можна вважати нормальним, – писав педагог, – таке становище, коли кожний урок, незалежно від його змісту, будується за шаблонною схемою: опитування – розповідь вчителя – закріплення – домашні завдання». Неодмінне чергування цих етапів на кожному уроці, наголошує Василь Олександрович, не є обов'язковим. Використання різноманітних типів уроків та вміння використовувати можливості того чи іншого методу навчання в залежності від змісту – одне з центральних питань не лише педагогічної теорії, а й практики навчально-виховного процесу. «Не лише зміст знань, які здобуваються на уроках, а й сам характер розумової діяльності учнів у процесі навчання повинні відповідати завданням підготовки до трудового життя. Забезпечення цього – дуже важливе питання педагогічної теорії та практики, яке вимагає уважного й глибокого дослідження» [15, 9-12].

Таким чином, протягом 1959 р. найбільш обговорюваними були проблеми зв'язку загальноосвітніх предметів з життям, шляхів забезпечення елементів загальноосвітніх знань у професійному і політехнічному циклах предметів, визначення оптимального учбового навантаження, активізації методів навчання. І хоч передбачались серйозні зміни у структурі навчальних предметів гуманітарного циклу, їх проблеми у «Радянській школі» у 1959 р. не піднімались. Поза увагою широкої педагогічної громадськості республіки

залишилися, зокрема, питання викладання історії СРСР та нової історії у 8 класі, змісту курсу історії УРСР, який передбачалось ввести до навчальних планів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вендровская Р.Б. Проблема формирования учебных планов в советской школе // Советская педагогика. – 1987. – № 3.
2. Данилов М.А., Есипов Б.С. Дидактика. – М., 1957.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941-1961) / Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмыковой, З.И. Равкина. – М., 1985.
4. Кашин М.П. Учебные планы средней школы. – М., 1978.
5. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти // Радянська школа. – 1959. – № 1.
6. Хайдуков Ю.І., Хацет Б.І. Про перебудову курсу геометрії у восьмирічній школі // Радянська школа. – 1959. – № 2.
7. Народицький О.С. Деякі питання політехнізму у курсі математики восьмирічної школи // Радянська школа. – 1958. – № 10.
8. Лапшук В.Ф. Зауваження до проекту програми з фізики для восьмирічної школи // Радянська школа. – 1959. – № 2.
9. Мішина Є.Ф. Удосконалити програму з хімії для 8-річної школи // Радянська школа. – 1959. – № 4.
10. Перебудова школи і завдання педагогічної науки // Радянська школа. – 1959. – № 2.
11. Каїров І.А. Зміцнювати зв'язок теорії з практикою // Радянська школа. – 1959. – № 12.
12. Струмилин М. Эффективность образования в СССР // Народное образование. – 1962. – № 6.
13. Помагайба В.І. Про унормування учбового навантаження. Методичний лист. – К.: Радянська школа, 1963. – 41 с.
14. Пархолук І. Удосконалюємо виробниче навчання // Радянська школа. – 1959. – № 2.
15. Сухомлинський В.О. Відповідність методів навчання змісту і меті уроку // Радянська школа. – 1959. – № 11.